RAQAMLI JAMIYATDA INSON ERKINLIGI VA AXBOROT XAVFSIZLIGI DIALEKTIKASI

Biybolayev Islom
Buxoro Innovatsiyalar Universiteti
Falsafa kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya*: Mazkur maqolada raqamli jamiyat sharoitida inson erkinligi va axborot xavfsizligi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida inson faoliyatining deyarli barcha jabhalari raqamlashtirilmoqda. Ushbu jarayon axborot almashinuvi, bilim olish va*

kommunikatsiya imkoniyatlarini kengaytirayotgan bo‘lsa-da, shaxsiy ma’lumotlar daxlsizligi, kiberxavfsizlik va axborot manipulyatsiyasi bilan bog‘liq yangi muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Tadqiqotda inson erkinligi va axborot xavfsizligi o‘rtasidagi dialektik munosabatlar, ularning zamonaviy jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni hamda muvozanatini ta’minlash masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *raqamli jamiyat, axborot xavfsizligi, inson erkinligi, kiberxavfsizlik, axborot makoni, raqamlashtirish, shaxsiy ma’lumotlar, media savodxonlik, internet, falsafa.*

XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida insoniyat taraqqiyotining yangi bosqichi – raqamli jamiyat shakllanmoqda. Internet, sun’iy intellekt, bulutli texnologiyalar, katta ma’lumotlar (Big Data), ijtimoiy tarmoqlar va boshqa innovatsion vositalar inson hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib bormoqda.

Raqamli transformatsiya jarayoni davlat boshqaruvi, iqtisodiyot, ta’lim, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy munosabatlarning samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, ushbu jarayon inson erkinligi va axborot xavfsizligi bilan bog‘liq qator falsafiy hamda amaliy muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Bugungi kunda insonning axborot olish, tarqatish va undan foydalanish erkinligi demokratik jamiyatning muhim mezonlaridan biri hisoblanadi. Biroq mazkur erkinlikni ta’minlash bilan bir qatorda shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish va axborot makonining xavfsizligini ta’minlash ham dolzarb vazifaga aylanmoqda.

Shu sababli inson erkinligi va axborot xavfsizligi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni dialektik nuqtai nazardan o‘rganish zamonaviy falsafaning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Raqamli jamiyat – bu axborot texnologiyalari va raqamli kommunikatsiya vositalari asosiy ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy resursga aylangan jamiyatdir. Bunday jamiyatda axborot ishlab chiqarish, qayta ishlash va uzatish jarayonlari iqtisodiy taraqqiyotning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Manuel Kastels o‘zining “Tarmoq jamiyati” konsepsiyasida zamonaviy jamiyatning asosiy xususiyati sifatida axborot tarmoqlarining ustuvorligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, bugungi dunyoda axborot oqimlari iqtisodiy va siyosiy jarayonlarni belgilovchi asosiy kuchga aylanmoqda.

Raqamli jamiyat quyidagi xususiyatlari bilan tavsiflanadi:

- axborotning tezkor almashinuvi;
- global kommunikatsiya imkoniyatlari;
- masofaviy ta’lim va mehnat faoliyati;
- elektron hukumat tizimlarining rivojlanishi;
- sun’iy intellekt va avtomatlashtirish jarayonlarining kengayishi;
- ma’lumotlar hajmining keskin ortishi.

Mazkur xususiyatlar inson hayotini qulaylashtirayotgan bo‘lsa-da, yangi xavf va tahdidlarni ham yuzaga keltirmoqda.

Erkinlik falsafaning eng muhim kategoriyalaridan biri hisoblanadi. Qadimgi yunon faylasuflaridan boshlab zamonaviy mutafakkirlargacha inson erkinligi masalasi ilmiy tadqiqotlarning markazida bo‘lib kelgan.

Immanuil Kant erkinlikni insonning axloqiy mavjudot sifatidagi asosiy belgisi deb hisoblagan. Uning fikricha, inson o‘z xatti-harakatlarini ongli ravishda tanlash imkoniyatiga ega bo‘lgandagina erkin bo‘la oladi.

Raqamli jamiyatda erkinlikning yangi shakllari vujudga kelmoqda. Xususan:

- ✓ *axborot olish erkinligi;*
- ✓ *fikr bildirish erkinligi;*
- ✓ *internetdan foydalanish erkinligi;*
- ✓ *bilim va ta’lim resurslaridan foydalanish imkoniyati;*
- ✓ *raqamli kommunikatsiya vositalaridan erkin foydalanish.*

Internet millionlab insonlarga o‘z fikrlarini erkin ifodalash, axborot olish va bilim almashish imkoniyatini yaratdi. Natijada demokratik jarayonlar va fuqarolik jamiyati institutlari rivojlanishiga yangi turtki berildi.

Biroq mutlaq erkinlik mavjud emas. Har qanday erkinlik boshqa insonlarning huquqlari va jamiyat manfaatlari bilan uyg‘unlashgan holda amalga oshirilishi zarur.

Axborot xavfsizligi tushunchasi va uning ahamiyati

Axborot xavfsizligi – axborot resurslarini noqonuniy foydalanish, yo‘qotish, o‘zgartirish yoki tarqatishdan himoya qilishga qaratilgan chora-tadbirlar tizimidir.

Bugungi kunda kiberjinoyatchilik dunyo miqyosidagi eng jiddiy muammolardan biriga aylandi. Bank tizimlariga hujumlar, shaxsiy ma’lumotlarning o‘g‘irlanishi, firibgarlik va zararli dasturlar milliardlab dollar zarar keltirmoqda.

Dialektika voqelikdagi qarama-qarshiliklarning o‘zaro bog‘liqligi va rivojlanishini o‘rganadi. Inson erkinligi va axborot xavfsizligi ham o‘zaro bog‘liq bo‘lgan dialektik kategoriyalar hisoblanadi.

Bir tomondan, axborot erkinligi demokratik jamiyatning asosiy qadriyatlaridan biridir. Fuqarolar axborotni erkin izlash, olish va tarqatish huquqiga ega bo‘lishlari kerak.

Ikkinchi tomondan esa, cheklanmagan axborot oqimi turli xavflarni keltirib chiqarishi mumkin. Jumladan:

- ❖ *yolg‘on axborotlarning tarqalishi;*
- ❖ *ekstremistik g‘oyalarning yoyilishi;*
- ❖ *shaxsiy ma’lumotlarning oshkor bo‘lishi;*
- ❖ *kiberfiribgarlik;*
- ❖ *manipulyativ axborot texnologiyalaridan foydalanish.*

Shu sababli zamonaviy davlatlar axborot erkinligini ta’minlash bilan birga, axborot xavfsizligini ham kafolatlashga intilmoqda.

Dialektik nuqtai nazardan qaraganda, erkinlik va xavfsizlik bir-biriga qarama-qarshi emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi tushunchalardir. Xavfsizliksiz erkinlik anarxiyaga olib kelishi mumkin bo‘lsa, ortiqcha nazorat esa erkinlikning cheklanishiga sabab bo‘ladi.

Bugungi kunda internet foydalanuvchilari tomonidan ulkan hajmdagi ma’lumotlar yaratilmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, elektron to‘lov tizimlari, mobil ilovalar va onlayn platformalar foydalanuvchilar haqidagi katta hajmdagi ma’lumotlarni to‘playdi.

Shaxsiy ma’lumotlarning noqonuniy foydalanilishi inson huquqlari va erkinliklariga jiddiy tahdid tug‘diradi. Shu sababli ko‘plab davlatlarda ma’lumotlarni himoya qilishga qaratilgan maxsus qonunchilik shakllantirilgan.

- *Shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish:*
- *inson qadr-qimmatini saqlash;*
- *shaxsiy hayot daxlsizligini ta’minlash;*
- *fuqarolarning raqamli makondagi xavfsizligini kafolatlash;*
- *kiberjinoyatchilikning oldini olish uchun muhim omil hisoblanadi.*

Raqamli jamiyatda inson erkinligi va xavfsizligini ta’minlashda media savodxonlik muhim ahamiyatga ega. Media savodxonlik insonning axborotni tanqidiy baholash, tahlil qilish va undan oqilona foydalanish qobiliyatini anglatadi.

Bugungi kunda soxta xabarlar (fake news), manipulyativ kontent va dezinformatsiya jiddiy muammoga aylanmoqda. Shu sababli yoshlarni axborotni tahlil qilish, manbalarni tekshirish va tanqidiy fikrlashga o‘rgatish zarur.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Elektron hukumat, raqamli xizmatlar, onlayn ta’lim va elektron tijorat tizimlari jadal rivojlanmoqda.

Mazkur jarayonlar fuqarolarning axborot olish imkoniyatlarini kengaytirib, davlat xizmatlarining ochiqligi va samaradorligini oshirmoqda. Shu bilan birga, kiberxavfsizlikni ta’minlash va fuqarolarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish masalalari ham ustuvor vazifalardan biri sifatida qaralmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. – Toshkent, 2020.
3. Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell Publishing, 2022.
4. Bauman Z. Liquid Modernity. – Cambridge: Polity Press, 2021.
5. Floridi L. The Ethics of Information. – Oxford University Press, 2023.
6. Fukuyama F. Identity: Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition. – New York, 2019.
7. Kant I. Groundwork of the Metaphysics of Morals. – Cambridge University Press, 2018.
8. UNESCO. Digital Transformation and Society Report. – Paris, 2024.
9. Yusupov E. Falsafa. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022.
10. Quronov M. Axborotlashgan jamiyat falsafasi. – Toshkent: Tafakkur, 2023.